

Az igekötős igéből *-ható/-hető* képzővel létrehozott szóalak tagadó állítmányi szerepben: (nem) elképzelhető, hogy nyelvi változás zajlik?

Nemesi Attila László

1. Bevezetés*

A folyamatban lévő nyelvtani változások kimutatásának kísérlete annyiban hasonlít a nyelvemlékes kor előtt kezdődőkére (l. pl. É. Kiss 2014b, 2014c), hogy a változás egésze nem dokumentálható, csupán gyakorisági tendenciákból, nyelvészeti érvekkel valószínűsíthetjük az egyik szakaszát. Annyiban viszont különbözik, hogy ami ma még nem tudható, azt idővel pontosan látni fogjuk, s így a jóslatokat végül vagy igazolják, vagy megcáfolják a nyelvi fejlemények. A diakrónia szó hallatán hajlamosak lehetünk régebbi korok nyelvi változásaira gondolni, pedig a változás a nyelvek életében szüntelen. Egyelőre meglepően kevés bizonyosat állíthatunk a jelenkori standard magyar nyelvváltozat¹ nyelvтанának mozgásirányairól; hiányzik egy olyan nagyobb ívű áttekintés, mint amelyet például Leech és kollégái (2009) adnak a 20. század végének standard brit és amerikai angoljáról.

Cser András – Nemesi Attila László (szerk.) 2023. *Nyelvelmélet és diakrónia 5*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 181–209.

* Köszönöm a dolgozat két lektorának kritikus véleményét és hasznos észrevételeit.

¹ E helyütt nem térek ki sem a nyelvváltozatok körülhatárolhatóságának, sem a magyar nyelv, illetőleg a standard magyar esetleges többközpontúságának témájára (l. pl. Kontra–Saly szerk. 1998). A nyelvhasználat közvelegessége, azaz a nyelvváltozatok keveredése, egymásba szivárgása (vö. Lanstyák 1998: 13–6) kétségtelen tény, mégis van értelme nyelvészeti ismervek alapján jól megkülönböztethető nyelvváltozatokról beszélni. A standard (vagy sztenderd) magyar az a dialektus, amelyet a művelt anyanyelvi beszélők többsége – főleg nyilvánosan, szóban és írásban egyaránt – használ, amelyet az országos és nagyrészt a regionális sajtó/média, a könyvkiadás és az oktatás is követ, és amelyet a magyarul tanuló más anyanyelvűeknek tanítanak (Trudgill 1992/1997: 77).

Vannak persze figyelemre méltó észrevételek és kutatási eredmények, amelyekből kiindulhatunk, ám nem árt az óvatosság, hiszen előfordult már, hogy a szakirodalom szinte egyöntetűen kortárs nyelvtani változásként utalt egy jelenségre, mégsem sikerült ezt meggyőzően alátámasztania senkinek, legalábbis mostanáig (l. Nemesi 2011/2016; Kontra 2012: 360–1).

Az elsősorban stilisztikai és nyelvművelő munkáikról ismert Kemény Gábor (1984/1992, 2004: 88, 2010: 149) és Török Gábor (1985: 404–6) a 80-as évek elején figyelt fel az igekötős igék szófajlag folyamatos melléknévi igenévként besorolt *-ható/-hető* képzős alakjainak szerintük tendenciaszerű viselkedésváltozására tagadó állítmányi szerepben: mint azt az (1a) sajtócikkcím mutatja, az igekötő sokszor nem válik el, holott az uralkodónak tartott (1b) nyelvszokás ezt diktálná. Tegyük hozzá: él egy harmadik, ma kissé régiesnek, választékosnak vagy emfaticusnak ható (1c) szórendi változat is, amelyben az igekötő megelőzi a tagadószt. A dőlt betűvel kiemelt (1a)-beli típust egyenes szórendűnek, az (1b)-belit fordított szórendűnek, míg az (1c)-belit megszakított szórendűnek nevezzük:

- (1) a. Maruzsa Zoltán: *Nem elképzelhető*, hogy a fűtés költségei miatt távoktatást rendeljenek el (Index, 2022. 08. 25.)
 b. A magyarság *nem képzelhető el* Európa nélkül, de Európa is szegényebb lenne nélkülünk. (Magyar Nemzet, 2022. 08. 19.)
 c. Pedig a nők áldozathozatala nélkül semmilyen változás(,) semmilyen haladás *el nem képzelhető* – fogalmazott Karácsony. (Telex, 2020. 10. 23.)

A jelen tanulmány két fő kérdés megválaszolásához szeretne közelebb jutni. Az egyik, hogy valóban terjedőben van-e az (1a)-féle egyenes szórend a fordított szórend rovására az elmúlt évtizedekben, ahogy Kemény és Török vélelmezte (illetőleg: mi a helyzet a megszakított szórenddel). A másik, hogy amennyiben igenlő választ kapnánk az első kérdésre, mi lehet a nyelvrendszerbeli háttere a változásnak. Az első kérdésre korpuszvizsgálat alapján, a másodikra az analógia lehetséges útjait bejárva próbálok meg felelni.

2. A vizsgált szóalak jellemzői

Igéhez kapcsolt összetett képző (*-hat/-het + -ó/-ő*) melléknévi vagy melléknévi igenévi kimenettel – első pillantásra ez lehet a *-ható/-hető* szuffixum tömör jellemzése. Ha elkezdjük mélyebben firtatni, mit jelent az, hogy összetett képző (vagy képzőbokr), hamar szétválik a történeti és a szinkrón/funkcionális szemlélet: vannak képzők, amelyek történetileg összetettek, de ezt a mai nyelvhasználó már nem érzékeli (2a), vannak olyanok, amelyekben látszik, hogy összetettek, de

nem (teljesen) kompozicionálisak, vagyis nem adódik (pontosan) össze a komponensek jelentése (2b), és vannak kompozicionális társulások (2c):

- (2) a. *-dos/-des/-dös* (*rugdos, tépdös, bökdös*), *-gál/-gél* (*szaladgál, nevetgél*), *-lat/-let* (*bizonylat, kereslet*)
b. *-lkodik/-lkedik/-lködik* (*gazdálkodik, gyengélkedik, erőlködik*), *-sdi* (*ósvdi, élósvdi*), *-sul/-sül, -sít* (*állandósvul/állandósvít, létesül/létesít*)
c. *-ika/-ike* (*Ágika, Évike*), *-ós/-ős* (*fázós, félős*), *-ságos/séges* (*jóságos, szépséges*)

A (2a) három példája csak történetileg képzőbokor, funkcionálisan nem. A (2b)-belieknél hiányzik a közbülső (egyképzős) alak: nincs **gazdál, *gyengél, *eről, *ós, *élős, *állandós* és **létes*, amit az összetett képző fő kritériumaként említ a szakirodalom (l. pl. H. Varga 2000, 2006: 101; Keszler szerk. 2000: 314–5). A (2c) képzőpárosai – bármilyen gyakori együttállások – nem összetett képzők, hanem továbbképzések.

Ez alapján, úgy tűnhet föl, a *-ható/-hető* sem képzőbokor, hiszen mindig visszavezethető a köztes alakra. Mivel azonban az *-ó/-ő* más tulajdonságú a *-hat/-het* mögött, mint magában, mégis érvelhetünk amellett, hogy a *-ható/-hető* együtt összetett képző (Velcsovne 1971–1972: 116; Komlósy 1992: 393–4; Kiefer 1998: 225–6; Kiefer–Ladányi 2000: 162). Az *-ó/-ő* melléknévi igenévképzővel ugyanis minden ige ellátható, akárcsak *-hat/-het*-tel, a *-ható/-hető* azonban tárgyatlan igéken nem szokott megjelenni – azaz produktívan nem, de régen és ma is elő-előfordul így is (Kemény 2010: 151–2; Imrényi et al. 2017: 621):

- (3) a. Én hat hétig bent voltam Szebenben, [...] hogy kúraltassam magamat, de minthogy a Doktor előre kimondotta volt némelyeknek öröme, hogy én azon esztendőben falevele hullásakor meghalok, az orvoslásomon is csak annyit igyekezett, holott sokszor lelkire kényszerítettem, hogy mondja meg nekem, ha száraz betegségben vagyok-é, ha abban vagyok, *meggyógyulható* vagyok-é, vagy nem, mert ha látta, hogy nem vagyok *gyógyulható*, én nem gyöttröm magam az orvossággal, ha pedig *gyógyulhatónak* ítéli nyavalyámat, lásson hozzám, ne nyomorogjak így, hogy sem élek, sem halok. (Bethlen Kata önéletírása, 1754 k.)
b. [...] azt azonban mindenkor figyelemre vehetni, hogy formája jó irányzat, kevés foltozatu 's enyvezetü legyen, különben nedves időben, kivált egy kis erőltetés 's feszítés hozzá járultával, igen könnyen *megettörténhető*, hogy az összeenyvezett részek megázván 's egymástól elválván, szétbontakoznak. (Pák Dienes: Vadászattudomány, 1829)

- c. Hamarabb elkészült, szombat délutántól újra *autózható* és *biciklizhető* az Oskola utca (szeged.hu, 2021. 11. 18.)
- d. A rendőrkutya felmenőkkel *büszkélkedhető* kölykök már most elkezdtek a tréninget. (Blikk, 2017. 11. 19.)

Az effajta tömörítés nyelvhelyességi-nyelvesztétikai aggályokat válthat ki (Velcsovne 1971–1972: 112; Grétsy–Kovalovszky szerk. 1980: 840–1; Kemény 2007: 329–30), a nyelvszokás azonban elfogadott néhányat (pl. *beköltözhető* lakás, *hozzáférhető* dokumentum, *autózható* út; l. az analógia lehetséges szerepét: *járható* → *autózható* → *biciklizhető*; vö. Ladányi 2007).

Produktív képzéskor tehát vagy a *-ható/-hető* képzőbokor passzíválja a szóalakot (*vki megoldja a feladványt* → *a feladvány megoldható*), vagy két *-ó/-ő* képző létezik: az egyik – a melléknévi igenév képzője – nem passzívál (*a feladványt megoldó személy*, de: **megoldó feladvány*), a másik – a *-hat/-het* után álló – viszont igen, mint a fosztóképző (*megoldatlan* és *megoldhatatlan feladvány*). Tárgyatlan igékre a *-hatatlan/-hetetlen* sem tehető (kivétel a lexikalizálódott *élhetetlen*, *halhatatlan*, *fáradhatatlan*, *ellenállhatatlan*, *hozzáférhetetlen* stb., ill. az *autózható* antonimájaként: *autózhatatlan*), ezért ezt is lehet összetett képzőnek tekinteni (Kenesei 1996: 94). A Komlósy (1992: 393–7) gondolatmenetét követő Kiefer (1998: 226; l. még: Kiefer–Ladányi 2000: 163) a fosztóképző passzíváló természete miatt a szételezés mellett teszi le a voksát – sőt, pár lappal később már azt írja, hogy mindkét képző szételemezhető, vagyis nem összetett képzők (1998: 252, 261; l. H. Varga 2000: 515, 2006: 101). Mondhatná valaki, hogy a melléknevek *-ható/-hető*-je lexikalizálódásra hajlamos komplex képző, az igenevek pedig szétbontható és produktív inflexiós toldalék² (vö. Lipták–Kenesei 2017). É. Kiss (2004: 29–30) szerint a generatív mondatban az igenevek toldalékát semleges időjelként elemzik. Nem világos azonban, mitől passzíválna a *ható* ige az *-ó/-ő* előtt; inkább az *-ó/-ő* passzíválja az ige vagy az igei szó szerkezet egészét.

Hogy melléknév vagy melléknévi igenév-e egy *-ható/-hető* képzős szó-előfordulás, nem minden esetben lehet nyelvtani tesztekkel eldönteni. Az igeikötő nélküli viszonyító mellékneveket szinte csak a cselekvésről/tevékenységről a tulajdonság felé átbillent jelentésük különbözteti meg az igenevektől: ilyen az *ehető* (gomba), *mosható* (pelenka), *éghető* (anyag), *járható* (út), *lakható* (bolygó). Az igeikötős *beköltözhető*, *hozzáférhető*, amennyiben melléknév, szintaktikai szóvá

² Több tulajdonsága alapján a *-hat/-het* eleve inflexiós toldaléknak tekinthető (l. pl. Kenesei 1996, 1998; Kiefer–Ladányi 2000: 162).

merevedett, állítmányként is egyenes szórendű.³ A minősítő melléknevek általában fokozhatók, tovább képezhetők főnévvé, lehet fok- és mértékhatározójuk amellet, hogy igekötőjük, ha van, nem mozog (Kótyuk 1997; Lipták–Kenesei 2017; a minősítő és viszonyító melléknevek megkülönböztetéséről I. Keszler szerk. 2000: 142–5):

- (4) a. *befolyásolható, befolyásolhatóbb, befolyásolhatóság, eléggé/nagyon/rendkívül befolyásolható; *nem folyásolható be, *be nem folyásolható*
b. *kifogásolható, kifogásolhatóbb, kifogásolhatóság, eléggé/nagyon/rendkívül kifogásolható; *nem fogásolható ki, *ki nem fogásolható*

Vegyük észre, hogy a *befolyásol* és a *kifogásol* igék maguk is szintaktikai szavak: igekötőjük leválaszthatatlan áligekötő (Farkas 2013; Lanstyák 2022), így a (4)-ben magától értetődően marad a helyén.

Szét is válhat a melléknévi és az igenévi jelentés, mint a *megbízható* és a *be-/kiszámítható* példája mutatja:

- (5) a. *megbízható*¹ (mn, 'akiben meg lehet bízni') → *nem megbízható, *nem bízható meg*
*megbízható*² (in, 'akit meg lehet bízni vmivel') → *nem bízható meg, %meg nem bízható, %nem megbízható*
b. *be-/kiszámítható*¹ (mn, 'épelméjű' / 'előre látható, nem szeszélyes') → *nem be-/kiszámítható, %nem számítható be/ki* (igenévként értelmezve)
*be-/kiszámítható*² (mn, 'amit be lehet számítani vmibe' / 'amit ki lehet számítani') → *nem számítható ki/be, %ki-/be nem számítható, %nem be-/kiszámítható*

Az igenév megörökli az alapige vonzatkeretét és eseményszerkezetét, a melléknév nem (Kótyuk 1997; Lipták–Kenesei 2017: 49–52): *bárki által bármivel, bármikor megbízható munkatárs* (igenév), **bárki által bármivel, bármikor megbízható értesülés* (melléknév); *vki többször megbízhat vkit vmivel* → *vki többször megbízható vmivel* / **vki többször megbízható* (melléknévként).

Feltételezett változás a *-hatóak/-hetőek* előhangzós alakok térhódítása, amelyek H. Tóth (2000) szerint a 20. század utolsó egy-két évtizedében kezdtek

³ Egyesek nyelvérzéke szerint a *beköltözhető* és a *hozzáférhető* elváló igekötőjű, vagyis nem melléknév, hanem igenév: pl. *A képek a látványterveket tartalmazzák, várhatóan március elejére készül el és költözhető be a lakás.* (koltozzbe.hu, 2023. 02. 02.) *A disszertáció nem férhető hozzá, ezért hivatkozunk a tézisekre.* (nyest.hu, 2012. 01. 19.) Hasonló a helyzet a *kivitelezhető* vel.

el rohamosan terjedni, eredetileg melléknévi jelentést és kategóriát képviselve (l. még: Török 1985: 405; Elekfi 1998: 317; Kemény 2010: 142). Ám mivel nem újdonság, hogy a többesjel előtti magánhangzók a melléknévi igeneveken is fel-tűnnek, manapság pedig rendkívül elterjedtek, ez a morfofonológiai változó nem alkalmas a két szófaji szerep elkülönítésére:

- (6) a. A járadékba csak az esedékes hátralékos járulékok, előlegek[,] alaptalanul fizetett járadék-részletek, az eljárás költségei (amennyiben a biztosítottat terhelik)[,] pénzbüntetések, kártalanítások *számíthatóak be...* (A Társadalmi Múzeum Értesítője, 1911. 09. 01.)
- b. A tanuk vallomása szerint a báróné terhelt idegrendszerű, de azért tettei *beszámíthatóak* voltak. (Világ, 1924. 08. 01.)
- c. A magyarországi kétszintű érettségi vizsga bevezetése (2005) előtti vizsgaeredmények a fenti feltételek teljesülése esetén sem *számíthatóak be* emelt szinten. (felvi.hu, 2017. 10. 15.)
- d. Sokszor kell a mentőknek sokkos állapotban lévő betegeket ellátnia (sic!), illetve olyan embereket, akik nem *beszámíthatóak*. (beol.hu, 2018. 11. 03.)

Az (1)-ben, az igekötős állítmány tagadásánál látott három szórend jelzőknél csak kettő: nincs meg a fordított szórend lehetősége (*nem elérhető* szolgáltatás, *el nem érhető* szolgáltatás, **nem érhető el* szolgáltatás) – éppen az a szórend agrammatikus tehát, amely az állítmányoknál ma a legelterjedtebb (l. 3. és 4.2.). Nem jelen időben, kijelentő módban és egyes szám harmadik személyben az állítmány szórendi variációi is szűkülnek: *nem volt(unk)/lesz(ünk) elérhető(k)*, *el sem volt(ál)/lesz(el) érhető*, **nem voltam/leszek érhető el* (4.3.). Nem csupán a tagadás, hanem a fókuszálás művelete is inverz szórendet vált ki (7a). Szintén felbukkan azonban az egyenes szórend (7b), mint a tagadásnál (1a) és a negatív polaritású predikátumhatározóknál (l. (7c) és (7d); vö. 4.8.):

- (7) a. [...] Pasolini filmjének jelentős szemléleti váltása, hogy bár a film első megközelítésben némileg didaktikusnak tűnően építi fel Iason és Médeia, s még inkább az általuk képviselt világnézetek ellentétét, a görög hős ezzel együtt is meghatározó szereplő: szerepe, mondhatni, ugyanolyan fontos, mint Médeiaé, mivel *csak egymás tükrében mutathatók föl és érthetők meg* igazán. (Ókor, 2020/1. 53)
- b. Mint a tér és az idő – szögezi le a szépíróként is publikáló, ismert kritikus –, a két nem is *csak egymás tükrében meghatározható*. (Kemény 1984/1992: 293)

- c. Az az óhaj is *nehezen kérdőjelezhető meg*, hogy az uniót népszerűbbé, ahogy EU-nyelven mondják: „polgárközelivé” kell tenni. (24.hu, 1996. 04. 03.)
- d. A tények és a számok ismeretében a miniszter jó szándéka *nehezen megkérdőjelezhető*. (Magyar Hírlap, 2020. 04. 09.)

Az igekötős ige tagadásának szórendjéről meglehetősen pontos ismereteink vannak az ómagyar kortól máig. Szinte bizonyos, hogy a megszakított szórend az ősbiblia, évszázadokon át 85–90% körüli részesedéssel multa felül a fordított szórend 10–15%-át (Molecz 1900: 112–28; Wacha 1995: 186–8; É. Kiss 2014a; Gugán 2015, 2017, 2021). Különös kivétel a Münchener, a Bécsi és az Apor-kódex által megőrzött ún. huszita biblia a 15. század első feléből, amelyben a fordított szórend az uralkodó (Gugán 2015, 2017, 2021; Hegedűs 2015). Ennek háttere mindmáig tisztázatlan, ahogyan a vizsolyi bibliában (1590) talált változatos megoszlásé is (Gugán 2018). Általános arányeltolódás a 19. században következik be (vö. Simonyi 1902; Gugán 2017; Kalivoda 2021: 87–8). A megszakított szórend ma is él: főleg egyes alárendelés-típusok konzerválják (pl. „hittel valljuk feltámadásodat, amíg *el nem jössz*”), illetőleg a nyomtatékosítás igénye (pl. „Ide többé *be nem teszem* a lábam!”, vö. Simonyi 1902: 366). Az egyenes szórend használati köre még szűkebb: a kontrasztív szerkezetekre korlátozódik (pl. „*nem lemondott*, hanem lemondatták”, vö. Simonyi 1902: 368–70).

Észszerű feltételezés, hogy az igekötős igék és *-ható/-hető* képzős származékaik szórendje párhuzamosan alakult az idők folyamán, de kifejezetten ezt firtató kutatásra még nem került sor. Kemény (1984/1992) és Török (1985) felvetése azt sugallja, hogy az egyenes szórend újszerű az 1980-as években. Ennek azonban ellentmond a Magyar Nyelvőr (1872–) folyóirat első szerkesztőjének, Szarvas Gábornak egy észrevétele *Magyartalanságok* című, a pozsonyi királyi katolikus főgimnázium 1866/67. évi értesítőjében megjelent dolgozatából, valamint egy erre érkező reagálás a Budapesti Közlönyből. Szarvas írásának szóban forgó részletét a Nyelvőr 1895. évi 11. füzetéből idézem, amely mindjárt a halálát követően megemlékezik róla, újraközölve a híres tanulmányt:

„Ha összetett ige az állítmány, s a hangsúly nem rajta, hanem egy más mondatrészen fekszik, nyelvünk sajátsága azt követeli, hogy ilyenkor az igekötőt elválasztva igéjétől annak utána tegyük; pl. Elkobozták jószágát; de: jószá gát kobozták el. Apám k it a g a d o t t ; de: a p á m t a g a d o t t k i , e n g e m t a g a d o t t k i . T a v a l y b e j á r t a m T o l n á t - B a r a n y á t ; h a n e m t a v a l y j á r t a m b e T o l n á t - B a r a n y á t . A s z é t v á l a s z t á s n a k n i n c s h e l y e , h a a z i g e k ö t ő v a n k ü l ö n ö s e n h a n g s u l y o z v a ; p l . N e m m e g b ü n t e t t é k , h a n e m m e g j u t a l m a z t á k g o n o s z s á g a i é r t .

Tagadásnál szintén háromféle eset állhat be; 1) a hangsúly lehet az igekötőn, 2) a tagadó szócskán, 3) egy más mondatrészen. Első esetben a »nem« az igekötő s az ige közé jő; a második s harmadik esetben pedig az igét tesszük a »nem« szócska s az igekötő közé; pl. Meg nem mondhatom e titkot senkinek; nem mondhatom meg e titkot senkinek; senkinek sem mondhatom meg e titkot; ezt a titkot nem mondhatom meg senkinek. Ez a vagyon el nem kobozható; ez a vagyon nem kobozható el; ez a vagyon nem kobozható el, s a t.

Lehet, hogy már az előtt használták volt, de én hires jogtudósunk, Pauler szájából hallottam először, s később műveiben is olvastam olyatén kifejezéseket, melyek az említetem szabálylyal homlokegyenest ellenkeznek; s valóban bántják, sértik a magyar ember fülét. Pedig már jobban kezdenek divatba jönni, mint a kopasz fej. Ilyenek a következők: *Nem elkobozható, nem beszámítható, nem bevallható* s a t. s a t. s a t. Ezek akár állítmányokul, akár jelzőkül állnak, a fönnbbi szabály alá esnek; tehát: el nem kobozható, vagy nem kobozható el-nek kell lenniök; de mondhatjuk, különösen ha jelzőkként használjuk, egy szóval is: elkobozhatlan vagyon, beszámíthatlan vétség, bevallhatlan titok.” (Szarvas 1867/1895: 512–3)

A Budapesti Közlöny (1867. szeptember 26.) – *Rontsuk a nyelvet, a hogy lehet III.* cím alatt – különösen a pesti egyetem jogi fakultásán igen elterjedt hibás használatmódnak nevezi a Szarvas által kifogásolt szerkezetet, és „az *akár, is, nem, nemcsak-hanem, épen, csak, már* szókötők s némely viszonyok közt az igekötők használata” köréből további szórendi szabálysértésekre hívja fel olvasói figyelmét (1856–7. old.). A *nem elkobozható* és társai ezek szerint nem 20. század végi fejlemények: Szarvasnak és a Budapesti Közlöny szerzőjének a nyelvérzékét éppúgy zavarták, mint 120 évvel később Keményét és Törökét (l. még: Ferenczy–Ruzsiczky szerk. 1964: 244; Szende 1987: 29; Kótyuk 1997; H. Tóth 2000). Sőt, Simonyi (1903: 91) szerint „éppen a hibáztatott szerkezet a régibb és eredetibb”. Történeti mondattanában Klemm (1928: 639) is azt írja, hogy az igekötős melléknévi igenév eredetileg felbonthatatlan egység volt akár állítmányi, akár jelzői szerepében, és az igekötős ige analógiájára vált szét (vö. É. Kiss 2004: 31; Farkas 2013). Pázmánytól, Pósházi Jánostól (*Görösös bot*, 1668), Aranytól veszi példáit, de – a Simonyiéval egybecsengő – megállapítását eddig még nem ellenőrizte senki a történeti korpuszok anyagán.

3. Három korpusz adatai

Stabil megoszlás vagy tendenciaszerű változás az elmúlt pár évtizedben? – merül fel tehát a kérdés. Először két, műfajilag eltérő korpuszt választottam ki, hogy

láthatóvá váljon. Az egyik a Magyar történeti szövegtár (MTSz., új felület)⁴, amely a művelt írásbeliséghez tartozó szépirodalmi, tudományos és ismeretterjesztő, 1772 és 2010 között kiadott munkákat tartalmaz. Ez a korpusza A magyar nyelv nagyszótárának (Nsz.)⁵ is (l. Sass 2017). A tüzetes vizsgálat kezdő dátumának 1980-at jelöltem ki, amihez a támpontot Kemény (1984/1992) és Török (1985) cikkeinek évszáma adta. A másik kiszemelt korpusz az Országgyűlés plenáris üléseinek jegyzőkönyve⁶ lett (nevezzük Országgyűlési Naplónak, rövidítve: OgyN.), amely 1990-től teszi elérhetővé a parlamenti felszólalásokat. Ezek a spontán beszédűtől a félkötött beszédűn át a kötött beszédig terjedő nyelvi skálán mozognak.⁷ Az óriási adatmennyiség és a pontos keresési paraméterek beállításának korlátai miatt meg kellett elégednem négy naptári év teljes anyagának feldolgozásával: 1990, 2000, 2010 és 2020 adatait fogom itt összevetni.

Néhány tanulságos próbakeresés-sorozat után az alábbi hipotéziseket állítottam fel:

- I. Az MTSz.-ben (1980 és 2010 között) előfordul ugyan – kisebb arányban – az egyenes szórend, de nem lesz kimutatható kiugró növekedés a jelenhez közeledve, tudniillik a szépirodalom és a tudományos írásbeliség nyelvileg konzervatívabb, illetőleg nem is feltétlenül a publikálás évében keletkeztek a példák, hanem esetenként jóval korábban.
- II. Az OgyN.-ből viszont 1990-től a jelen felé haladva kimutatható lesz a változás a beszélt nyelvi jelleg és a parlamenti beszédműfajok sajátosságai miatt.

Bár az MTSz.-ben lényegesen könnyebb a keresés azáltal, hogy ki lehet listázni a tagadás közvetlen környezetében megjelenő *-ható/-hető* képzős szóalakokat, ezekből még utóbb egyesével ki kell rostálni a nem igekötős, a jelzői szerepben álló és a lexikalizálódott példákat. Kihagytam a számításból a módosító határozót tartalmazó szerkezeteket is (pl. *nem könnyen egyeztethető össze, nem igazán el-*

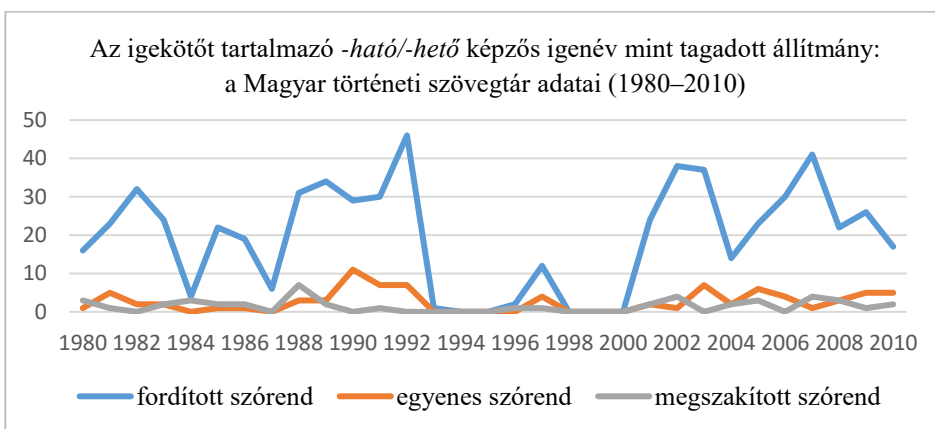
⁴ <http://clara.nytud.hu/mtsz>

⁵ <https://nagyszotar.nytud.hu/index.html>

⁶ https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogyk_on1990

⁷ A kötött és a félkötött beszéd átmenet a hagyományos írott és a spontán beszélt nyelv között (Lanstyák 2009: 19–21). A kötött közelebb áll az íráshoz azzal, hogy a beszélő egy előre megfogalmazott szöveget szólaltat meg szóról szóra, mint a színészek a színdarabban leírtakat, a hívók az imákat, a „magolós” diákok a feleletüket, stb. A félkötött beszéd is támaszkodik előzetesen megalkotott – leírt vagy kigondolt – szövegekre, de nem követi azokat szó szerint, csupán a felkészülést szolgálják, mint a rutinos tanár és felelő óra előtt átnézett jegyzetei, az idegenvezetők, üzletkötők, értekezletek háttéranyagai, amelyekről szabadon el lehet térni. A kötött beszéd hangzása alapján általában felismerhető, a félkötött viszont, ha jól adják elő, akár össze is téveszthető a spontán beszéddel.

dönthető a kérdés, még nyoma sem igen mutatható ki), amelyek viselkedését érdemes külön megvizsgálni (vö. 4.8.). Figyelembe vettem viszont minden tagadásra szolgáló eszközt (*nem, sem, mégse(m), úgyse(m), ahogy*), mert mindegyik megengedi a három szórendi variációt.⁸ Az összesítő diagram nem egyenletes:

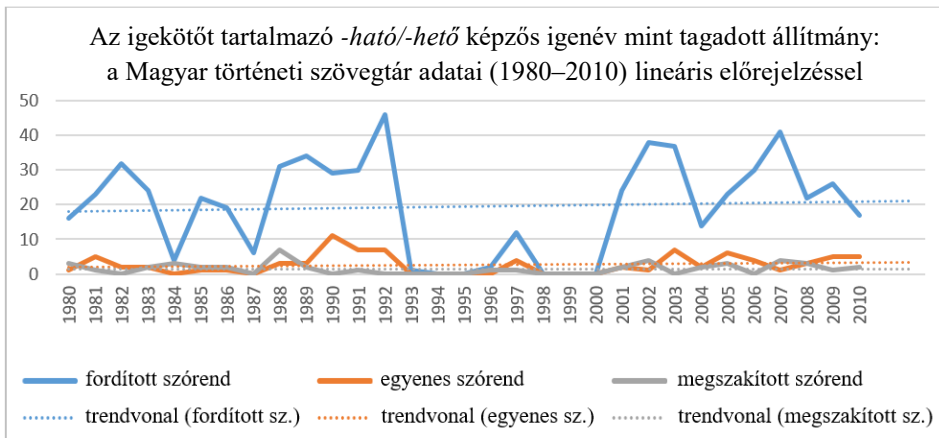

1. ábra. A Magyar történelmi szövegtárból nyert adatok

Mint látjuk, a domináns fordított szórend nagy kilengéseket mutat a korpuszban: 1992-ben 46 db, 2007-ben 41 előfordulás a két csúcson, míg 1984-hez csak 4, 1993-hoz 1, 1996-hoz 2 találatot jegyezhetünk fel. Vannak évek, amelyekből egyáltalán nincs adat (1994–1995, 1998–2000), amiből arra kell következtetnünk, hogy az MTSz. feltöltöttsége nem egyenletes: ahol kevesebb az adat, ott mennyiségileg/terjedelmében kevesebb a szöveg. Az egyenes szórend a fordított helyett a megszakított szórenddel verseng: olykor megelőzi, olykor alatta marad, 1990-ben érve el a maximumát (11), mindenekelőtt egy filozófus szerzőnek köszönhetően, aki ugyanabban a művében négyszer is használja. A megszakított szórend legmagasabb értéke 7 (1988-ból).

Ha megpróbáljuk trendvonalakkal kiegyenlíteni a hullámzó adatsorokat, stabil arányokat kapunk és vetíthetünk ki a közeljövőre (2. ábra). A fordított szórend trendvonala egészen minimálisan emelkedik, az egyenes szórendé jócskán elmarad mögötte (alatta), valamelyest megelőzve a megszakított szórend trendvonalát. Ez megfelel az I. hipotézisnek. A viszonylag kevés és egyenetlen eloszlású, ráadásul az évekhez is csak bizonytalanul köthető adat azonban azt sugallja, hogy szükséges nagyobb, homogénebb és egyenletesebb írott korpuszt bevonni a kutatásba, például 1980-tól máig folyamatosan megjelenő napilapok nyelvi anyagát.

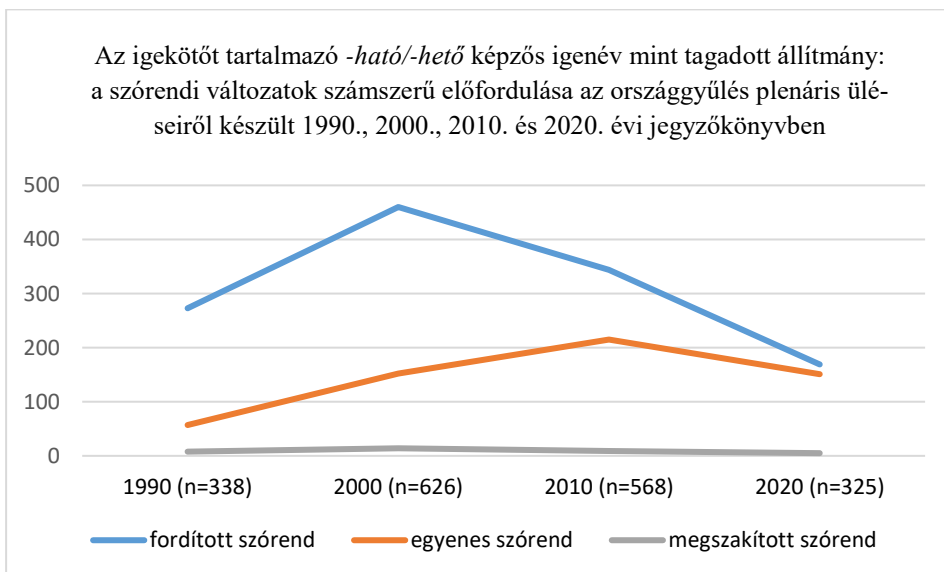
⁸ Igaz, hogy az *El sem képzelhető, hogy...* mellett nincs **Sem képzelhető el, hogy...* és **Sem elképzelhető, hogy...*, váltakozhat viszont a *Nem is képzelhető el, hogy...*-gyal és a *Nem is elképzelhető, hogy...*-gyal.

2. ábra.

A Magyar történelmi szövegtárból nyert adatok trendvonalakkal kiegészítve

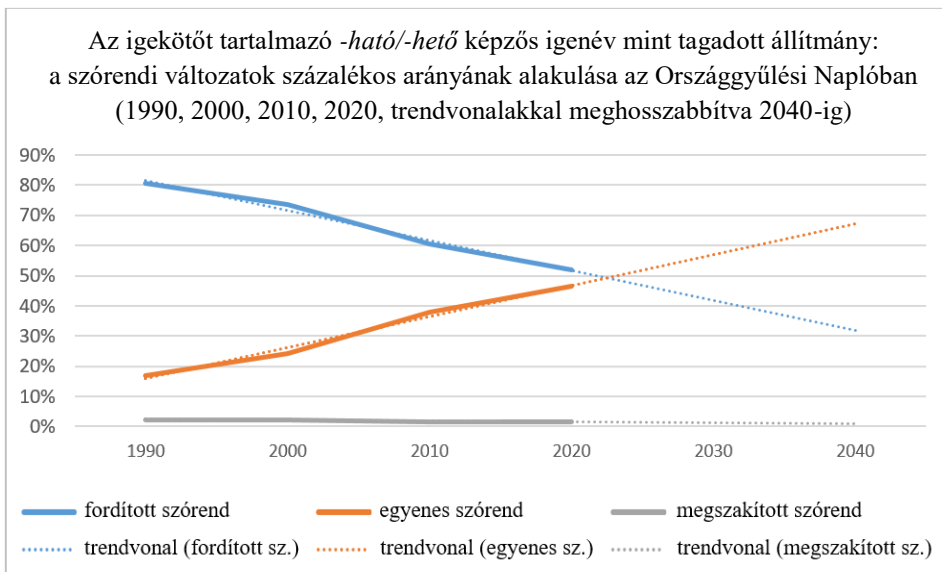
Az OgyN. kiválasztott éveiből – sokkal nagyobb fáradság árán – sokkal több adat nyerhető ki, mint az MTSz. egy-egy évéből. Tízévente látjuk a darabszámok alakulását a 3. ábrán:

3. ábra. Az Országgyűlési Naplóból nyert adatok darabszám szerint

2000-ből nem kevesebb, mint 626 releváns adatot gyűjthetünk össze: ebből 460 fordított szórendű, 152 egyenes szórendű, és csak 14 megszakított szórendű. 20 évvel később viszont már igencsak megközelíti az egyenes szórend (148 példa) a

fordítottat (167 példa). Ha százalékokban kifejezve arányosítjuk a darabszámokat, besűrűve és meghosszabbítva a trendvonalakat, a II. hipotézist igazoló látványos változást figyelhetünk meg:

4. ábra.

Az Országgyűlési Naplóból nyert százalékos adatok trendvonalakkal kiegészítve

A meghosszabbított trendvonalak azt jelzik, hogy éppen ezekben az években éri be az egyenes szórend a fordítottat a parlamenti felszólalásokban, s ha marad a változás nagyjából egyenletes sebessége, 2040-re jelentősen túlszárnyalja majd, miközben a megszakított sorrend alacsony előfordulási szinten stagnál.

Fennáll persze a lehetősége annak, hogy a folyamat megtorpan vagy felgyorsul, elhajolva a berajzolt trendvonalaktól. A nyelvi változásokra jellemző dinamikát szigmoid függvényvel (S-görbe) szokták ábrázolni, ami lassú indulás után felgyorsuló középső szakaszra, majd lassuló lecsengésre utal (Weinreich–Labov–Herzog 1968; Aitchison 1991/2001; Blythe–Croft 2012; McMahon 1994; Górski–Eder 2023). A 4. ábra szinte egyenes vonalvezetése azt sejteti, hogy a változás az S-görbe meredeken emelkedő középső szakaszába lépett. Ami azért óvatosságra int, az egyrészt az MTSz. adatsora, másrészt az az OgyN.-ben is jól megfigyelhető tendencia, hogy bizonyos, gyakran előforduló szóalakok tipikusan egyenes szórendűek (pl. *nem átlátható, nem elérhető, nem elfogadható, nem fenn tartható, nem kiszámítható, nem megkérdőjelezhető, nem megoldható*), mások viszont mintha ellenállnának a változásnak – mondhatni, nehezebben mellékneve-

síthetők (pl. *nem fedezhető fel, nem írható ki/le/meg, nem mondható el, nem tagadható meg, nem található meg, nem teremthető meg, nem vethető fel*).

A két korpusz példáit böngészve számos egyéb érdekesség tűnik fel. Van, hogy ugyanaz a nyelvhasználó egy megnyilatkozásán belül többször is alkalmazza az egyenes szórendű alakot (8a), és van, hogy váltogatja a fordított szórenddel, amit feltehetően észre sem vesz (8b):

- (8) a. A tudomány mai állása szerint az elváltozás magzati korban *nem kimutatható*, kialakulása *nem megelőzhető*. (MTSz., Magyar Narancs, 2010)
- b. *Nem fenntartható* egy ország, *nem fenntartható* egy nemzet – márpedig mi szeretnénk fennmaradni –, amely nemzet nem ad lehetőséget sem a munkára, sem a gyermekvállalásra. Nos, ezért *nem tartható fenn* az adórendszerünk. (OgyN., 2010. 10. 26.)

A megszakított szórend rendszerint a *sem* tagadószóval (vagy tagadó partikulával) nyomatékosít, mintha elsősorban ez tartaná még életben:

- (9) a. Sem az ellenfél legyőzésének szándéka (a konfliktus keresése), sem az ellenféllel közös cél megléte (a közös játék) nem tekinthető alapvetőbbnek a másiknál, sőt, valójában *el sem képzelhető, el sem gondolható* a másik nélkül. (MTSz., szaknyelvi regiszter, 2007)
- b. *Össze sem mérhető*, hogy mi volt tíz évvel ezelőtt, és mi van jelenleg... (OgyN., 2000. 03. 20.)

Az MTSz. 1980 előtti adatai 1772 felé haladva egyre szórványosabbak. Egy ideig még a fordított szórend az uralkodó, ám az 1950-es évektől kezd beérni a megszakított szórend; e kettő rivalizál egymással, az egyenes szórend példái a 70-es évek előtt elenyészők, bár fel-felbukkannak. A 19. század 80-as éveitől a megszakított szórend veszi át a főszerepet, a fordított szórend eltűnőben van a korpuszban, de ismét hangsúlyozni kell: túl kevés az adat ahhoz, hogy pontosan lássuk az arányokat. Az egyenes szórend kezdettől kimutatható, összhangban Simonyi (1903: 91) és Klemm (1928: 639) megállapításával:

- (10) a. De itt észre kell venni, hogy a' pótoló betűk egy betűt tesznek: azért *nem elválaszthatók*, 's következőképpen ab-ron-tos; nem pedig a-bront-sos... (MTSz., Révai Miklós, 1780)
- b. Azt állítja az érdemes követ, hogy miután a szomszéd tartományokban el nincs törölve, *nem eltörölhető* nálunk sem, mert a gyilkosok elborítanak hazánkat. (MTSz., Szemere Bertalan, 1843)

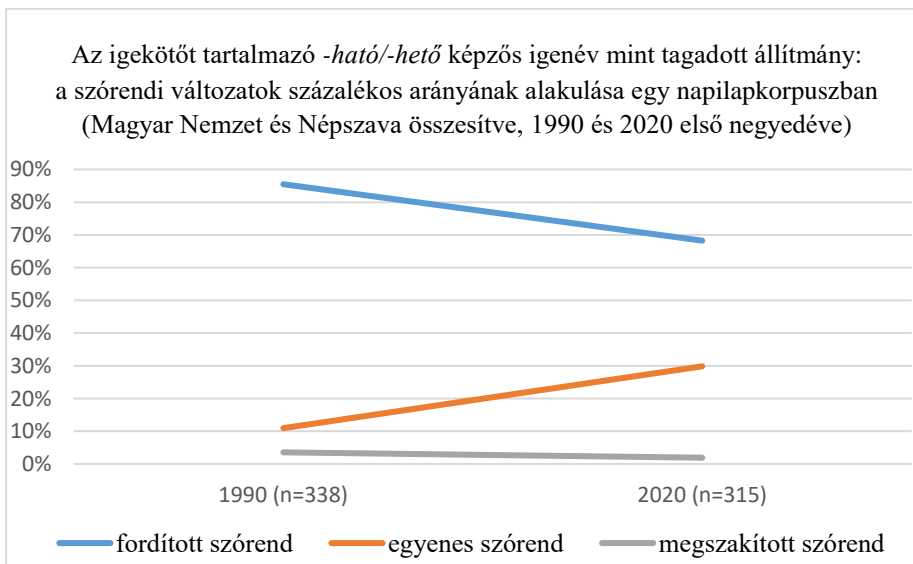
- c. Mik legyenek pedig a magas cél elérésére teendői, itt *nem elősorolhatók*. (MTSz., Ujfalvy Sándor, 1854–55)

Más adatbázisokból – például az Arcanumból⁹ – az egyenes szórend régi példái tovább sorolhatók:

- (11) a. [...] az efféle mentségek *nem megengedhetők!* (Magyar Kurir, 1820)
 b. Ámbár ezen vélekedéseket okokkal iparkodnak megmutogatni, de mivel ezen okok nagyon gyengék, azok az én vélekedésem szerint *nem elfogadhatók*... (Tudományos Gyűjtemény, 1832)
 c. Egy undok alakú ember,— ki e mellett gonosz, s undoksága miatt lenézetik,— gyöngéd s szenvedő apává téve, képzeletben megragadó eszme lehet, de a színpadon *nem visszaadható*. (Pesti Divatlap, 1848)
 d. Van egy pár politikai színezetű vígjátéka és satirája is, melyek azonban a jelen körülmények közt *nem kiadhatók*. (Koszorú, 1864)

Nem véletlen tehát, hogy az ortológus Szarvas Gábor az 1860-as években felfigyelt a jelenségre.

Visszatérve a jelenbe, utólag kíváncsi voltam arra, nem regiszterfüggő-e az OgyN. diskurzusában kimutatott változás. Az 5. ábra szerint aligha:

5. ábra. A napilapkorpusz (Magyar Nemzet és Népszava) adatai

⁹ <https://adt.arcanum.com/hu>

A kutatás jelenlegi fázisában csak az 1990. és a 2020. év összehasonlítására tudtam vállalkozni az Arcanum révén: két napilap, a Magyar Nemzet és a Népszava első három hónapjának szövegtörvénye hozott körülbelül annyi adatot, amennyi a 4. ábrával egybevethető. Láthatjuk: 30 év alatt majdnem 19%-kal nőtt az egyenes szórend, ezzel párhuzamosan 17% fölötti mértékben csökkent a fordított szórend, és 1,5% körül a megszakított szórend részaránya. Az OgyN. ennek megfelelő mutatói: a fordított szórend 28,77%-os és a megszakított szórend 0,83%-os csökkenése járt együtt az egyenes szórend 29,6%-os növekedésével a rendszerváltozás utáni évtizedekben. A számok tükrében nincs tehát okunk kételkedni a nyelvi változás tényében és határozott irányában. Ugyanakkor kitűnik, hogy a szerzőz sajtónyelv konzervatívabb, mint a parlamenti nyelvezet, és jelentős tartalékaik vannak még a fordított szórendnek.

4. Az analógia lehetséges útjai

A nyelvi változások belső, nyelvrendszerbeli okai közül a legfontosabbak egyike – ha ugyan nem a legfontosabb – az analógia. Valamennyi nyelvi szinten kimutatható a hangtántól az alak- és szóalkotástanon át a mondattanig. Alapja, hogy a grammatikai szerkezetek és szabályok nincsenek elszigetelve egymástól a nyelvhasználók fejében, sokirányú asszociáció léphet fel közöttük – minél közelebbi a rendszerkapcsolat, annál inkább –; egyik mintául szolgálhat a másik újraértelmezésére, a kivételszerű vagy meggyengült státusú jelenségek okozta „rendetlenség” megszüntetésére (ami persze új kivételeket, másfajta rendetlenséget, azaz ingadozásokat szülhet). A nyelvi rendszerkényszer leggyakoribb megnyilvánulása az arányosságra, egyensúlyra törekvés mellett (Benkő 1987/1998: 153–8), de rendszerkényszer nélkül is működésbe léphet, hol létrehozva, hol lebontva, hol megtartva valamilyen szabályszerűséget (Szentgyörgyi 2013). Az alábbiakban az (1a) típusú egyenes szórend kézenfekvő és kevésbé kézenfekvő, de elképzelhető mintáit kerestem. Tíz ilyen, a két rivális szórendet rendszerszinten lebontó analógiás forrást fogok azonosítani, az (1b) típusú, fordított és az (1c) típusú, megszakított szórendet létrehozó és megtartó analógiának pedig a tagadott igekötős ige szórendjét tekintem.

4.1. A nem elváló igekötővel lexikalizálódott példák analógiája

Láttuk, hogy több *-ható/-hető* képzős szóalak olyan igekötős igéből jön létre, amely eleve szintaktikai szó, nem válik el az igekötője. A *nem befolyásolható* (**nem folyásolható be*) mintájára megszaporodhat a *nem beazonosítható*, *nem behozható* stb. állítmányként való használata, a *nem kifogásolható* (**nem fogásolható ki*) ösztönözheti a *nem kimutatható*, *nem kizárható* stb. egyenes szórendjét.

Néhány illusztráció a közelmúltból:

- (12) a. Három külön táblázatban küldték el a kölcsönadott tárgyak nevét, de *nem beazonosítható*, hogy melyik műtárgyak lehetnek a miniszterelnök új irodájában. (Népszava, 2019. 02. 20.)
- b. A Linfield az utolsó előtti forduló előtt ötpontos előnnyel utazott a Coleraine otthonába, s miután kedden 1–1-es döntetlen született, megmaradt a különbség, amely egy forduló alatt *nem behozható*. (Nemzeti Sport, 2021. 05. 25.)
- c. Az enyhe tél hatással volt a magyar tenger alga-, illetve hínárállományára is, ugyanakkor *nem kimutatható*, hogy befolyásolná a tavaszi–nyári vízminőséget (Magyar Hírlap, 2020. 03. 17.)
- d. *Nem kizárható*, hogy a magyar válogatott ott lehet a vb-pótselejtezőn – sajtóhír (M4 Sport, 2022. 02. 28.)

A *-ható/-hető-*vel szintaktikai szóvá alakult és melléknévvé lexikalizálódott *kiszámítható*, *beszámítható*, *megbízható* és az elváló igekötős, igenévi *kiszámítható*, *beszámítható*, *megbízható* jelentéskülönbségét a tagadás eltérő szórendje kiemeli ugyan, de ez sem feltétlenül vet gátat az egyenes szórend terjedésének az utóbbiaknál. A (13a)-ban az egyenes szórend miatt nem egyértelmű, melyik *kiszámítható*-val is van dolgunk. A (13b)-ben annak ellenére *nem beszámítható* szerepel *nem számítható be* helyett, hogy közvetlenül előtte a fordított szórendű *nem téríthető vissza* fordul elő. A *megbízható* melléknév (még) hatékonyan blokkolja a *megbízható* igenév egyenes szórendű tagadását, a (13c)-féle példák nagyon ritkák:

- (13) a. A vállalkozások kezdeti életszakaszában a bevételek alakulása sokszor *nem kiszámítható*, a felfutáshoz hol több, hol kevesebb időre van szükség. (erstebank.hu)
- b. A hitelkérelem elutasítása esetén a már megfizetett hitelbírálati díj nem téríthető vissza, elfogadás esetén az egyéb díjakba *nem beszámítható*. (takarekbank.hu)
- c. [...] a beszállással járó munkát végzők figyelésével megbízott személy [...] más feladattal *nem megbízható!!!* (ergonom.hu)

Minél több és gyakoribb a leválaszthatatlan igekötőt tartalmazó lexéma/szóalak, annál inkább nőhet az elváló igekötős igenevek nem elváló előfordulása – ez az egyik valószínűsíthető analógiás hatás (l. H. Tóth 2000: 87).

4.2. A jelzői alak analógiája

Azt is láttuk, hogy míg állítmányként három szórendi variáció verseng egymással, jelzőként csak kettő lehetséges, a (14c) fordított szórendje sohasem volt elfogadható a magyarban:

- (14) a. Ha cipőről van szó, akkor a kényelem *nem elhanyagolható tényező*.
b. Ha cipőről van szó, akkor a kényelem *el nem hanyagolható tényező*.
c. *Ha cipőről van szó, akkor a kényelem *nem hanyagolható el tényező*.

A (14a) analógiás támogatást nyújthat az állítmányi tagadás egyenes szórendjének, a (14c) rossz volta pedig visszavetheti annak fordított szórendjét. Igaz, ha következetesen akarunk lenni, a (14b) meglétének szintén erősítenie kellene állítmányi megfelelőjét, ha csak nincs vele együtt visszaszorulóban. Még egy ellenérv: az állítmányi fordított szórend egyértelmű dominanciájának évtizedeiben miért nem érvényesült a jelzői alak analógiája? Erre az a válaszom, hogy a tagadott igei állítmány fordított szórendjének analógiája valószínűleg még elnyomta, erősebb volt az igenév igei oldala (l. Farkas 2013).

4.3. A kopulás szerkezet analógiája

Ahhoz, hogy a *-ható/-hető* képzős igenevek – vagy más melléknévi igenevek (vö. 4.5., 4.6.), valamint a főnevek, melléknevek, főnévi és melléknévi névmások – állítmányként kiegészülhessenek olyan igei kategóriákkal, mint az idő, a mód, a szám és a személy, segédigére van szükségük. Ez a segédige (kopula), amelyet a Magyar grammatika¹⁰ mondatrésztéremtő segédigének nevez (szemben a szóalakteremtő segédigékkel, mint a jövő időt kifejező, főnévi igenévhez járuló *fog*), csak jelen idő, kijelentő mód, harmadik személyben testetlen (15a). Amikor viszont testes, a fordított szórend nyelvtanilag hibás, az egyenes szórend a természetes, a megszakított szórend – leginkább a *sem*-mel – sajátos hangsúlyú (emfatikus):

- (15) a. Ady *nem téveszthető össze* Petőfivel. / Adyék *nem téveszthetők össze* Petőfiékkel.
b. Ady *nem volt összetéveszthető* Petőfivel.
c. Ady *össze sem volt téveszthető* Petőfivel.
d. *Ady *nem volt téveszthető össze* Petőfivel.
e. *Ady *nem téveszthető volt össze* Petőfivel.
f. *Ady *nem téveszthető össze volt* Petőfivel.

¹⁰ Az igenevekről és a segédigékről szóló alfejezeteket Lengyel Klára írta (Keszler szerk. 2000: 223–60).

- g. *Mi nem vagyunk és ne is legyünk összetéveszthetők* velük.
 h. **Mi nem vagyunk és ne is legyünk téveszthetők össze* velük.

Hosszan sorolhatnánk a további kopulás szerkezeteket, de talán ennyi is elég ahhoz, hogy megállapítsuk: a (15a) típusú fordított szórendre analógiás nyomást helyezhet a testes segédigével járó egyenes szórend, így mind többek számára az lesz az előnyben részesített változat, hogy *Ady nem összetéveszthető Petőfivel*.

4.4. A *-hatatlan/-hetetlen* analógiája

A *-ható/-hető* és a *-hatatlan/-hetetlen* (Szarvasnál még *-hatlan/-hetlen*) hasonló morfológiai felépítése és szemantikai ellentéte szoros asszociációt teremt közöttük. Fontos különbség azonban, hogy az utóbbival mindig szintaktikai szó jön létre, nem válhat el az igekötő a tagadásnál (16a–b), fel sem merül, hogy igenév lenne:

- (16) a. Mindnyájan hibázhatunk, a gyöngeség önmagában még *nem megbocsáthatatlan*.
 b. *Mindnyájan hibázhatunk, a gyöngeség önmagában még *nem bocsáthatatlan meg*.
 c. Van, ami *nem megbocsátható*.
 d. Van, ami *nem bocsátható meg*.

A nyelvhasználókba stabilan bevésődik, hogy a (16a) típus jó, a (16b) pedig rossz, ami az említett szoros asszociáció miatt könnyen megszokhatóvá teszi a (16c)-t, hozzájárulva a (16d) fokozatos háttérbe szorulásához. Úgy is mondhatjuk, hogy a *-hatatlan/-hetetlen* (is) elkezdte melléknevesíteni a *-ható/-hető*-t.

4.5. A múlt idejű (befejezett) melléknévi igenév analógiája

A *-t, -tt* képzős – múlt idejűnek vagy befejezettnek nevezett – melléknévi igenév állítmányként való megjelenését a nyelvművelők és a nyelvhelyességi/nyelvestétikai szempontokat is érvényesítő leíró nyelvtanok régóta kifogásolják. Térnyerését egy máig széles körben elterjedt nyelvi babona következményének tartják: a tévesen germanizmusként megbélyegzett „*-va, -ve* képzős határozói igenév + létige alkotta szerkezet elkerülésére és egyszerűsítésére használják” – írja a Grétsy és Kovalovszky (1980: 289) szerkesztette Nyelvművelő kézikönyv, „holott épp a szenvedő participium állítmányi használata idegen a magyartól, ráadásul a homonímia is zavaró: **A zavartalan közlekedés a fő útvonalakon biztosított*. – Vajon

mit is?” – teszi hozzá M. Korchmáros (2021: 127; a * minősítés és a kiemelések tőle).

Figyeljük meg a (17)-ben az állító *beépített* és a tagadó, igekötős *nem megoldott* változatot, majd képzeljük magunkban a helyükre egyrészt a *van beépítve*, illetőleg a *nincs megoldva* kifejezést, másrészt a *került beépítésre* és a *nem került megoldásra* funkciógés szerkezeteket, amelyek elterjedését Szepesy (1986: 20–57) szintén az említett nyelvi babona terjesztőinek rovására írja:

(17) A városközpont és a part közötti zóna egy része beépítetlen vagy vitatott módon *beépített*. Keszthely problémája, hogy a város és a víz kapcsolata *nem megoldott*, ezért a történelmi várost össze kellene kapcsolni a vízparttal – magyarázta Balázs Mihály. (Kanizsa Újság, 2022. 03. 15.)

Visszatérő benyomása a szerzőknek, hogy ez a fajta használat egyre terjed, biztosan azonban nem tudunk arról, tényleg így van-e, és ha igen, milyen a terjedés dinamikája. Mindenesetre akár jelzői, akár állítmányi pozícióban bukkan fel az igekötős befejezett melléknévi igenév, az egyenes szórendet kedveli, megszakított szórenddel ritka, de – inkább jelzői szerepben – lehetséges, a fordított szórendet viszont nem tűri, így különbözödve meg az azonos alakú múlt idejű igétől. Érdeemes megnézni, hogyan kerül a rövidsége törő cíkcímbe mint állítmány a (18a)-ban, miközben az újságírói (angol) szaknyelv által „lead”-nek nevezett, (18b)-ben idézett bevezető szövegrészben a *kérdés* főnév jelzője. A (18c) arra példa, miként helyettesíthető a magyartól Szepesy és M. Korchmáros szerint idegen (18a) a mediális *eldől* igével:

- (18) a. Handó Tünde: Az Európai Unió jövője *nem eldöntött* (Magyar Nemzet, 2019. 05. 27.)
- b. Az Európai Unió (EU) politikai jövője *nem eldöntött kérdés*, létezik a nemzetek Európájának koncepciója és a nemzetek feletti, föderatív Európáé – mondta az Országos Bírósági Hivatal elnöke a Magyarország EU-csatlakozásának 15. évfordulója alkalmából tartott ünnepi konferencián hétfőn Budapesten. (Magyar Nemzet, 2019. 05. 27.)
- c. Handó Tünde: még *nem dőlt el* az Európai Unió politikai jövője (teol.hu, heol.hu, 2019. 05. 27.)

Ha igaz, hogy az elmúlt évtizedekben megsaporodott a befejezett melléknévi igenévi állítmány, a *nem eldöntött* stb. egyenes szórendje elősegítheti a *nem eldönthető* stb. egyenes szórendjét. Ez már az ötödik plauzibilis szerkezeti párhuzam.

4.6. Az *-andó/-endő* analógiája

Egy másik igenévcsoportot, a jövő idejű (beálló) vagy szükségességet kifejező (Kotlós 1992: 397) igenevet sem hagyhatjuk számításán kívül. Ismét a Nyelv-művelő kézikönyvből idézek, ezúttal Elekfi Lászlónak az igenévi szerkezetek szórendjét tárgyaló szócikkéből: „A melléknévi igenevek közül az igekötős *-andó*, *-endő* és *-ható*, *-hető* képzősek állítmányként úgy viselkednek, mint az igekötős igei állítmányok, tehát *is* vagy tagadószó kettéválasztja őket” (Grétsy–Kovács szerk. 1980: 996; l. még: H. Tóth 2000: 85; Lipták–Kenesei 2017: 72–3; Kalivoda 2021: 67). Mintha együtt is változnának: a (19a) a (19b)-vel lassan felzárkózni látszik a (19c)–(19d) páros mellé:

- (19) a. A motoros fűkasza *nem összetévesztendő* a szegélyvágóval (denakert.hu)
 b. A motoros fűkasza *nem összetéveszthető* a szegélyvágóval.
 c. A motoros fűkasza *nem tévesztendő össze* a szegélyvágóval.
 d. A motoros fűkasza *nem téveszthető össze* a szegélyvágóval.

A tagadott *-andó/-endő* képzős igenév szórendjének alakulásáról egyelőre nincs a *-ható/-hető*-ével összevethető adatsorunk. Annyi a próbakeresések alapján azért kijelenthető, hogy az utóbbi sokkal gyakoribb, ezért fordított irányú analógiát is könnyen el lehet képzelni.

4.7. Az infinitívusz analógiája

Bár nem ugyanazt a szintaktikai pozíciót foglalja el, mint a *-ható/-hető*, a névszói predikátumok által vonzott igekötős főnévi igenév tagadásakor is mindhárom szórend lehetséges (vö. É. Kiss 2004: 28, 2015: 226):

- (20) a. Kár/butaság *nem ismerni el* a nyilvánvaló dolgokat.
 b. Kár/butaság *nem elismerni* a nyilvánvaló dolgokat.
 c. Kár/butaság *el nem ismerni* a nyilvánvaló dolgokat.

Nincs kutatás ezek egymáshoz viszonyított gyakoriságáról és életkor szerinti megítéléséről. Mindazonáltal nem lenne meglepő, ha kiderülne, hogy mára a (20b) került előtérbe, ahogy azt a (21) alatti példák sugallják:

- (21) a. Jó volna *nem kiégni és megkeseredni*. (vorosmartyszinhaz.hu, 2019. 04. 25.)
 b. A mezőgazdaság megújuló természeti erőforrással gazdálkodik, amit vétek *nem vagy rosszul kihasználni* – fogalmazza meg találóan Nyárádi

Imre-István agrármérnök, az MTA külső köztestületének tagja, a Sapien-tia EMTE adjunktusa. (mta.hu, 2020. 11. 09.)

- c. A felvételen azonban olyan hátborzongató dolgot vett észre, amit nehéz *nem felismerni*. (baon.hu, heol.hu, 2021. 02. 27.)
- d. Nem lehetett megnyerni, de hiba lett volna *nem elindulni* (klubradio.hu, 2022. 04. 08.)

Függetlenül attól, milyen elméleti magyarázatot fogadunk el a szerkezeti alternációra (l. Brody 1995: 36–40; Surányi 2012: 98–9), az igének beágyazott *szereitek nem elkészni, próbálok nem beleesni ebbe a hibába* stb. példákat is szem előtt tartva a két igenév, az igekötős infinitívusz és az igekötős *-ható/-hető* tagadása közötti szórendi hasonlóságot – stílszerűen fogalmazva – nem lehet nem észrevenni.

4.8. A pozitív polaritású elemek analógiája

Az állítás–tagadás skáláján pozitív szemantikai polaritású nyelvi elemek – *mindig, gyakran, hamar, biztosan, valószínűleg, bizonyára, talán* stb. – az egyenes szórendet, míg a negatív polaritásúak – *sohasem, ritkán, nehezen, kevéssé, nemigen, alig(ha), alig-alig, hiába* stb. – a fordított szórendet kívánják meg (Arany 1873/1889: 366–7; Simonyi 1902: 362–3; H. Tóth 2000: 86–7; Kugler 2009; Imrényi et al. 2017: 489–90, 728, 801–2):

- (22) a. Bezárt menzák: tíz napig *biztosan megoldható* az ellátás (HVG, 2011. 03. 10.)
- b. Fű már rég nincs sehol, csak vágott gyom, az öntözés nyáron *alig oldható meg*.
(<https://ujjealigetben.blog.hu/comments>, 2014. 12. 19.)
- c. Van valami módszer/szabály, amivel *könnyen megállapítható*, hogy a mellé mikor határozószó(,) és mikor igekötő? (e-nyelv.hu, 2022. 03. 24.)
- d. *Nehezen állapítható meg*, hogy egy-egy szó honnan ered. (Magyar Nemzet, 2022. 07. 05.)
- e. Az életmód, a hangképzési hiba mellett a visszatérő hangszálgyulladás hátterében *gyakran kimutatható* valamilyen krónikus betegség is. (hazipatika.com, 2022. 11. 10.)
- f. A kórokozó *ritkán mutatható ki*, mert a bőrön számos mikroba él, és egyáltalán nem biztos(,) hogy az a mikroba tenyészik ki, mely a gyulladást okozza. (hazipatika.com, 2022. 04. 25.)

Érdekes módon azonban találkozni lehet azzal a jelenséggel, hogy a negatív polaritású elemek mellett is egyenes a szórend (l. újra a (7d)-t). Hogy terjed-e, nem tudjuk, mindenesetre hallhatjuk, olvashatjuk:

- (23) a. A munkába járás *alig megoldható* (Magyar Narancs, 2013. 12. 31.)
b. Hogy Kádár győzködése vezetett-e Rajk engedelmes vallomástételéhez, ma már *nehezen megállapítható*. (Múlt-kor, 2022. 09. 24.)
c. Közvetlenül a mederben sokszor *alig felismerhető* a napi ciklusú vízszint-változás, a rajzoló nélküli vízmércéken és a régi típusú, nem megfelelő érzékenységű rajzolókon pedig *ritkán kimutatható*. (Alföldi Erdőkért Egyesület Kutatói Nap, Lakitelek, 2020. 11. 10.)

Ez könnyen lehet a pozitív polaritású elemeket tartalmazó megnyilatkozások kötelező egyenes szórendjének analógiás hatása, amely közvetve kihathat a tagadás szórendjére. Természetesen ellentétes vagy kölcsönös hatás is elképzelhető: a tagadás gyakorivá vált egyenes szórendje ugyanúgy befolyásolhatja a negatív polaritású elemek viselkedését, mint fordítva.

4.9. A fókusz utáni egyenes szórend analógiája

Kapcsolódva az előző ponthoz, emlékezhetünk rá, hogy bár a [+fókusz] jegyű kifejezések rendszerint megfordítják az igekötős ige és melléknévi igenév szórendjét, nem példa nélküli az egyenes szórend a *csak/csupán*, valamint a kérdőszavak után. A (24a) olyan, mint a Kemény (1984/1992) cikkéből idézett (7b) volt, a (24b–c)-ben pedig kérdőszavak szerepelnek:

- (24) a. Ez az ellentét *csak akkor feloldható*, ha egy kézbe tesszük a parkolási rendszer üzemeltetését és a közösségi közlekedési rendszer üzemeltetését... (OgyN., 2010. 06. 01.)
b. Párizsban egy rendkívül rövid dokumentumban sikerült megállapodni, ez volt a titka, hogy olyan ambiciózus és messzemenő megállapodás született, de hogy az *hogyan végrehajtható*, most derül ki... (infostart.hu, 2019. 12. 03.)
c. Császármetszés: mikor biztonságosabb, *mikor elkerülhető?* (csaszarvon.al.hu, 2021. 08. 21.)

Ismételten az lehet a benyomásunk, hogy a (24a–c) használat csak úgy lehetséges, ha a megnyilatkozók fejében az igekötős igevevek mellékevesülnek. Ez a szófaji

kategóriaváltás, ha rendszeres, egyre produktívabbá váló *-ható/-hető* melléknév-képzőt feltételez.

4.10. A névszói igemódosítók analógiája

Végül, de nem utolsósorban térjünk ki az igekötőkhöz hasonló szintaxisú névszói igemódosítókra (l. pl. Komlósy 1992: 500–15; É. Kiss 2002: 67–71). A vizsgált korpuszokban – féltartalmas vagy funkcióigékkel – gyakoriak például ezek: *biztosra/figyelemben/igényben/birtokba/komolyan vehető, összefüggésbe/összhangba/kapcsolatba/nyilvánosságra hozható, kétségbe/felelősségre vonható, gyanúba keverhető, nyomon követhető, örökbe fogadható, tetten érhető, kilátásba helyezhető*. Az eddig tárgyaltak után inkább az lenne meglepő, ha ellenállnának az egyenes szórend vonzerejének. Mivel teljesen nem tudnak, maguk is terjesztői lehetnek:

- (25) a. Megjegyezte, hogy a rendszerben lévő gyerekek többsége *nem örökbe fogadható*, csak akkor válnak azzá, ha a szülei lemondanak róluk(,) vagy a bíróság vonja meg a szülői felügyeleti jogot. (hirado.hu, 2016. 06. 20.)
- b. A zsebpénznek egyébként rettenetesen trükkösen egyéb alfajai is vannak, mint pl. a napi 1-200 (vagy még több száz) forintnyi büfépénz, ami a gyerekek szerint *nem összefüggésbe hozható* a zsebpénzzel, mert ezen csak a sanyarú iskolai kosztot egészíti (egészítené) ki háromszögzendviccel, vagy kissé megszottadt rántotthúsos zsemlével... (divany.hu, 2016. 10. 19.)
- c. *Nem komolyan vehető* az autók környezetvédelmi vizsgálata itthon (green-dex.hu, 2021. 10. 02.)
- d. Túl fiatal, *nem felelősségre vonható?* (eurosport.hu, 2022. 04. 06.)

Hegedűs (2015) szerint történetileg a preverbális argumentumpozíció preverbális predikatív pozícióvá értékelődött át, és ez a változás elsőként az igekötőket érintette, a többi igemódosítóra később terjedt ki. Feltehető, hogy a tagadás egyenes szórendjének is az igekötős igenevek az élharcosai, a névszói igemódosítók csak a nyomukban járnak. De ha így is van, a (25) típusú megnyilatkozások visszahathatnak az igekötős igenevekre, megerősíthetik a változási tendenciát.

5. Összegzés

A nyelvtani változások menet közben is tetten érhetők. Mint a földkéreg tektonikus lemezei, a nyelvi rendszer folyamatos mozgásban van, amit a nyelvhasználók általában nem vesznek észre, legfeljebb furcsának, szokatlannak érznek egyes újszerű vagy visszaszorulóban lévő szerkezeteket.

Egy ilyen, a magyar morfoszintaxist mélyen érintő „tektonikus mozgás” jeleire bukkantunk korábbi szakirodalmi észrevételekből kiindulva. A bevezetés megjelölte a téma fókuszát, és kitűzte a dolgozat céljait. A 2. rész összefoglalta és tovább finomította a tudnivalókat a *-ható/-hető* képzős szóalakokról, rámutatva arra, hogy a melléknévi és a melléknévi igenévi osztály megkülönböztetésére alkalmazott kritériumok nem minden melléknévre érvényesek. A szórendi bonyodalmak előrevetítését követően a jelenség (megítélésének) múltjába is némi betekintést nyerhettünk Szarvas (1867/1895), Simonyi (1903) és Klemm (1928) által, valamint tágabb összefüggésben, a magyar igekötős ige tagadásának történetét felvillantva (É. Kiss 2014a; Gugán 2015, 2017, 2018, 2021; Hegedűs 2015). A 3. rész korpuszvizsgálattal bizonyította, hogy 1990 és 2020 között nagyjából egyenletesen és viszonylag gyors ütemben növekedett az egyenes szórendű használat a fordított szórend rovására a magyar parlament plenáris diskurzusában, az MTSz. szövegei ugyanakkor nem mutattak eltolódást. Ebből azt a következtetést is le lehetne vonni, hogy regiszterfüggő, a jogi szaknyelv által befolyásolt változással állunk szemben. Mivel azonban az MTSz. nem elég homogén, adatbő, és a szövegek keletkezését tekintve időrendileg sem teljesen megbízható, szükségesek további korpuszvizsgálatok, amelyek kiküszöbölik ezeket a problémákat. Így utólag bevontuk két napilap 1990. és 2020. évfolyamának első negyedévi szövegtermését is az összehasonlításba, három évtized alatt 17% fölötti arányeltolódást kimutatva az egyenes szórend javára. Az országgyűlés nyelvezetéhez képest konzervatív szeriöz sajtónyelv vizsgálatát a jövőben ki kell egészíteni az újításra általában hajlamosabb spontán beszéd gyakorisági mutatóinak elemzésével. Csak ezek után láthatjuk igazán pontosan és modellezhetjük matematikai módszerekkel a változás dinamikáját. Meggyőződhattünk arról, hogy ugyanaz a beszélő akár egyazon beszédfordulójában is váltogathatja a szórendeket, vagyis azok egyszerre vannak jelen a nyelvtanában.

A 4. rész a nyelvtörténeti munkákban sűrűn emlegetett analógia fogalmát hívta segítségül a magyarázathoz, összesen tíz, az egyenes szórendet támogató strukturális párhuzamot sorakoztatva fel. Ezek egy része nem új keletű, régebben is az egyenes szórend felé terelhetette volna a nyelvhasználatot. (Talán terelte is, hiszen az Simonyi (1903), Klemm (1928) és az MTSz. tanúsága szerint évszázadokon keresztül folyamatosan jelen volt.) Más egyenes szórendi minták jelenkorinak tűnnek, és mintha kéz a kézben járnának az igekötős *-ható/-hető* igenév szórendjével. Amennyiben elfogadjuk, hogy az analógia oda-vissza is tud hatni, és a tízféle bemutatott szerkezet mintateremtő ereje kumulálódik, könnyebb megérteni, miért gyengül a fordított szórend helyzete, amelynek fő életben tartója (s talán létrehívója) egy másik, rendkívül erőteljes analógia: az igekötős (és más igemódosítókkal együtt járó) ige tagadásáé.

A címben feltett kérdésre tehát a rövid válasz: igen, a „Miért?” kérdésére: összetett analógiás folyamatok hatására, azt pedig, hogy „Mi várható a következő egy-két évtizedben?”, egyelőre csupán az OgyN. grafikonjának trendvonalai és a napilapkorpusz arányeltolódása jelzik előre.

Hivatkozások

- Aitchison, Jean 1991/2001. *Language Change: Progress or Decay?* Cambridge University Press. Cambridge.
- Arany János 1873/1889. A szórend. In: *Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai*. Kiadja Ráth Mór. Budapest. 356–67. [Első változatban: *Magyar Nyelvőr* 2: 7–11.]
- Benkő Loránd 1987/1998. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Blythe, Richard A.–Croft, William 2012. S-curves and the mechanisms of propagation in language change. *Language* 88: 269–304.
- Brody, Michael 1995. Focus and Checking Theory. In: Kenesei, István (szerk.): *Levels and Structures (Approaches to Hungarian, Vol. 5)*. JATEPress. Szeged. 29–43.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge University Press. Cambridge.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Osiris Kiadó. Budapest.
- É. Kiss Katalin 2014a. A tagadó és a kérdő mondatok változásai. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Magyar generatív történeti mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 34–52.
- É. Kiss Katalin 2014b. Az ősmagyar SOV szórendtől az ómagyar ’topik–fókusz–V–X*’ szórendig. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Magyar generatív történeti mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1–33.
- É. Kiss Katalin 2014c. Milyen volt az ősmagyar mondat szerkezet? In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia 2*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba. 84–102.
- É. Kiss, Katalin 2015. Negation in Hungarian. In: Miestamo, Matti–Tamm, Anne–Wagner-Nagy, Beáta (szerk.): *Negation in Uralic Languages*. John Benjamins. Amsterdam. 219–37.
- Elekfi László 1998. Eltérő toldalékokban mutatkozó jelentéskülönbségek. *Magyar Nyelvőr* 122: 305–17.

- Farkas Judit 2013. Az ige analógiájára működő *-hAtÓ* és *-AndÓ* konstrukciók. In: Kádár Edit–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Analógia és modern nyelveírás*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár. 51–62.
- Ferenczy Géza–Ruzsiczky Éva (szerk.) 1964. *Nyelvművelő levelek*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Górski, Rafał L.–Eder, Maciej 2023. Modelling the dynamics of language change: Logistic regression, Piotrowski’s law, and a handful of examples in Polish. *Journal of Quantitative Linguistics* 30: 125–51.
- Grétsy László–Kovalovszky Miklós (szerk.) 1980. *Nyelvművelő kézikönyv*. I. kötet, A–K. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Gugán Katalin 2015. És mégis: mozog? Tagadás és igemódosítók az ómagyarban és a középmagyarban. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVII. Diakrón mondattani kutatások*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 153–78.
- Gugán Katalin 2017. A magyar tagadó mondatok szórendje és a konstansráta-hipotézis. In: In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia 3*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba. 91–110.
- Gugán Katalin 2018. Hagyomány és innováció középmagyar kori bibliafordítások mondattanában: a tagadás változatai. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia 4. A Károli-biblia nyelve*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba. 57–75.
- Gugán Katalin 2021. A Jespersen-ciklus előszobájában: a mondattagadás változatai a középmagyarban. In: Dömötör Adrienne–Gugán Katalin–Varga Mónika (szerk.): *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében*. (Nyelvtudomány Értekezések 169.) Akadémiai Kiadó. Budapest. 129–53.
- Hegedűs Veronika 2015. A predikátummozgatás megszilárdulása. Az ige–igekötő szórend és az igemódosítók az ómagyarban. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVII. Diakrón mondattani kutatások*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 179–200.
- H. Tóth Tibor 2000. Észrevehető/észrevehetőek avagy „nem vehetőek észre”? *Magyar Nyelv* 96: 82–9.
- H. Varga Márta 2000. Egyszerű vagy összetett képzők? *Magyar Nyelvőr* 124: 514–9.
- H. Varga Márta 2006. *A magyar fosztó- és tagadóképző*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

- Imrényi András–Kugler Nóra–Ladányi Mária–Markó Alexandra–Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor 2017. *Nyelvtan*. (Szerk. Tolcsvai Nagy Gábor.) Osiris Kiadó. Budapest.
- Kalivoda Ágnes 2021. *Igekötős szerkezetek a magyarban*. PhD-értekezés. PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola. Budapest.
- Kemény Gábor 1984/1992. A sorrend *nem megfordítható*? In: Kemény Gábor–Szántó Jenő (szerk.): *Mondd és írd! Válogatott nyelvművelő cikkek*. Auktor Könyvkiadó. Budapest. 293–5. (Első megjelenés: *Népszabadság*, 1984. december 23. 8. old.)
- Kemény Gábor 2004. Tendenciaszerű nyelvi változások leírása és értékelése. In: Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI. Nyelvreírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. Szegedi Tudományegyetem. Szeged. 83–93.
- Kemény Gábor 2007. *Nyelvi mozaik. Válogatás négy évtized nyelvművelő írásai-ból*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Kemény Gábor 2010. *A nyelvtől a stílusig. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Kenesei István 1996. Képző vagy nem képző? In: Terts István (szerk.): *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól*. II. kötet. Janus Pannonius Tudományegyetem. Pécs. 92–5.
- Kenesei István 1998. A toldalékmorfémák meghatározásáról. *Magyar Nyelvőr* 122: 67–80.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kiefer Ferenc 1998. Alaktan. In: É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó. Budapest. 185–289.
- Kiefer Ferenc–Ladányi Mária 2000. A szóképzés. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 137–64.
- Klemm Antal 1928. *Magyar történeti mondattan*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 299–527.
- Kontra Miklós 2012. Mai magyar nyelvi változások (látszólagos- és valóságosidővizsgálatok). *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 357–80.
- Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.) 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris Kiadó. Budapest.

- Kótyuk István 1997. *Nem megbízható – nem bízható meg. Közoktatás* 4(1): 15–6.
- Kugler Nóra 2009. A módosítószók funkcionális megközelítése. (Miért hangsúlytalanok a módosítószók, vagy miért nem?) In: Keszler Borbála–Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 140–8.
- Ladányi Mária 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben – otthon*. NAP Kiadó. Dunaszerdahely.
- Lanstyák István 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. STIMUL. Pozsony.
- Lanstyák István 2022. *Nyelvi váltakozások az igekötős igék körében. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések*. Szenci Molnár Albert Egyesület. Pozsony.
- Leech, Geoffrey–Marianne Hundt–Christian Mair–Nicholas Smith 2009. *Change in Contemporary English: A Grammatical Study*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Lipták, Anikó–Kenesei, István 2017. Passive potential affixation: Syntax or lexicon? *Acta Linguistica Academica* 64: 45–77.
- McMahon, April M. S. 1994. *Understanding Language Change*. Cambridge University Press. Cambridge.
- M. Korchmáros Valéria 2021. *A magyar nyelv alaktana. Elméleti leírás gyakorlatokkal*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Molecz Béla 1900. *A magyar szórend történeti fejlődése*. Szerzői magánkiadás. Budapest.
- Nemesi Attila László 2011/2016. Beszélt nyelvi szintaxis: a természetesen(,) hogy... típusú szerkezetéről. In: Nemesi Attila László: *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció. Hét tanulmány*. Loisir Kiadó. Budapest. 9–35.
- Sass Bálint 2017. Keresés korpuszban: a kibővített Magyar történeti szövegtár új keresőfelülete. In: Forgács Tamás–Németh Miklós–Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 267–77.
- Simonyi Zsigmond 1902. A magyar szórend. VI. A kirekesztő (tagadó) szórend. *Magyar Nyelvőr* 31: 359–79.
- Simonyi Zsigmond 1903. *A magyar szórend*. (Különnyomat a Magyar Nyelvörből.) Athenaeum. Budapest.
- Surányi, Balázs 2012. Interface configurations: Identificational focus and the flexibility of syntax. In: Kučerová, Ivona–Neeleman, Ad (szerk.): *Contrasts and Positions in Information Structure*. Cambridge University Press. Cambridge. 87–101.
- Szarvas Gábor 1867/1895. Magyartalanságok. *Magyar Nyelvőr* 24: 501–36.

- Szende Tamás 1987. *Megérthetjük-e egymást? Korunk kommunikációs zavarai.* Gondolat Könyvkiadó. Budapest.
- Szentgyörgyi Rudolf 2013. Analógia – diakrón szemmel. In: Kádár Edit–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Analógia és modern nyelvtudomány.* Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár. 215–34.
- Szepes Gyula 1986. *Nyelvi babonák.* Gondolat Könyvkiadó. Budapest.
- Török Gábor 1985. Napjaink változó nyelvi jelenségeiből. *Magyar Nyelvőr* 109: 402–7.
- Trudgill, Peter 1992/1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába.* JGYTF Kiadó. Szeged.
- Velcsov Mártonné 1971–1972. A *ható/hető* képző szerepe a mai magyar nyelvben. *Néprajz és Nyelvtudomány* 15–16: 109–17.
- Wacha Balázs 1995. A mondat szórendje. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 155–209.
- Weinreich, Uriel–Labov, William–Herzog, Marvin I. 1968. Empirical foundations for a theory of language change. In: Lehmann, Winfred P.–Malkiel, Yakov (szerk.): *Directions for Historical Linguistics.* University of Texas Press. Austin–London. 95–195.

Nemesi Attila László

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

nemesi.attila@btk.ppke.hu